

Mphato
wa **3**

Puku ye Kgolo ya dikanegele tše kopana

SEPEDI

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Puku ya

3

Mokgwa wa go šomiša Puku ye ye Kgolo:

Dikanegelo tše di lego ka mo go puku ye:

1 Pukutsatši ya Boati ya sephiri

1

2 Pukutsatši ya ngwana wa go ngongorega

7

Go itokišetša nako ya go bala Puku ye Kgolo.

- Kgonthiša gore barutwana ka moka ba bona puku.
- Ge barutwana ba phapošborutelo ya gago e le ba bantši, bokaone ke gore o šome le sehlopha se sennyane.
- O tla hwetša gore go na le mohola go dira gore puku e eme gore o se hlwe o e swara ge o dutše o e bala. (Lebelela ditaelo tše gore o dire gore puku e eme ka khabara ya morago.)
- Šomiša rula goba sešupo go šupa mantšu, ge o dutše o bala.
- Ge o nyaka go bonagatša mantšu, o ka mamaretša mantšunyana a go mamaretša go dikologa lentšu go le bonagatša, goba wa dira lefastere la maselamotse. Šomiša setsekana sa pampiri ya sebopego sa khutlennethwi, o se ripe mo bogareng, gomme o bee khutlennethwi, o e tloše mo bogareng, gomme o mamaretše khutlennethwi godimo ga sengwalwa gore go bonagale fela lentšu le tee.

Nako ya mathomo ya go bala ka go šielana

Nako ya mathomo e lebanywa le boipshino le tebelelo ya mathomo ya go lebelela sengwalwa, barutwana bona ba fetola ka bobona ge ba lebelela sengwalwa.

- Phetlolla kanegelo, ba tla bala. Bolela ka ga ditshwantšhetšo.
- Kgopela barutwana gore ba bolele gore ba nagana gore kanegelo yeo e theilwego godimo ga diswantšho e reng.
- Tšweletša mantšu a mathata goba a maswa pele barutwana ba bala kanegelo.
- Dira dikarata tše mantšu go tsebagatša tlotlontšu ye mpsha.
- Bala kanegelo, o šomiša ditlhagišo, gomme o fetolafetola lentšu la gago, lebelo le moywa lentšu. Šomiša dika le ditlhagišo tše sefahlego.
- Latela mongwalo ge o dutše o bala, ka go šupa mantšu ka kotana goba ka rula, gore barutwana ba bone seo o se balago, gomme ba amanye modumo le dika mo lephepheng. Gape se se tla ba thuša go bona tshepetšo ya go bala go tloga go la nnele go ya go la mmagoja, le go tloga godimo go ya tlase.
- Šomiša se bjalo ka sebaka sa go tsebiša 'polelo ya puku' bjalo ka: mantšu, mafofo, lephepheng, mongwadi le hlogo, bjalobjalo.
- Dira gore barutwana ba kgathetša tema mo kanegelong, ka go bolela fao sekafoko se ipoletšago (mohlala: "Kitima, kitima, kitima ka lebelo leo o ka le kgonago, o ka se ntshware - Ke nna monna wa borotho bja dikhanakhana!").
- Kanegelo ye e bušeletšwago e swanetše go balwa gabedi go ya gararo, go fa barutwana sebaka sa go tšweletša polelo ya mogobelo, ge ba ekiša ditiragalo, goba go bušeletša dikarolo tše kanegelo, ka mantšu ao ba ikgethetšego ona.

Nako ya bobedi ya go bala ka go šielana

- Mo nakong ya bobedi go šomišwa sengwalo sona seo se šomišitšwego, gomme nepišo e šuthela go tšwela pele go kgathetša tema mo go baleng le morutiši, go šomišwa dipoledišano tše di šomišwago go tšweletša pele kwešišo ya tlotlontšu, go fetolela mabokgoni le sebopego sa sengwalo (popopolelo, maswaodikga, bjalobjalo).
- Go tšwa go wena, morutiši, go dira gore go išwe šedi go hlokome leng dithuto tše di amanago le šedi yeo e lebelelagoo dikgopoloo tše di latelago, mabapi le dikgatšo, dibopego tše dingwalo, mekgwa ya tumothlaka, dipatrone tše polelo, boitshupo bja mantšu, mokgwa wa go lemoša mantšu, le kwešišo, go mehlwaela ya tekanetšo (ntšukantšu, go pušeletšopeakanyo, go tšeia gore go bjalo, tekanyetšo le dipotšišo tše go fa maikutlo).

Nako ya boraro ya go bala ka go šielana

- Mo nakong ya boraro ya go bala ka go šielana, barutwana ba swanetše go bala sengwalo ka bobona gomme ba kgathetša tema ka go bolela, ba kgathetša tema ka go dira ka matsogo le go ngwala ditiragalo tše di theilwego godimo ga sengwalo.
- Ge go kgonagala, sengwalo sa Go balwa ka go Šielana se swanetše go tsebiša go Ngwala ka go Šielana moo morutiši a swanetšego go laetša gore sengwalo se ngwala bjang, gomme barutwana ba sware morero wa go ngwala taodišo ka ga sengwalo, gomme morutiši a kgathetša tema ya go kgonagatša le go ba sethaledi sa go laetša gore go ngwala bjang. Gomme tshepetšo e thuša go lokišetša barutwana ge ba dira mošomo wa bona wa go ngwala.

Pukutšatši ya Boati ya sephiri

Boati o be a rata go ngwala ka gare
ga pukutšatši ya gagwe ka mehla.
Letšatši le lengwe le le lengwe o be
a ngwala se a se dirilego letšatši leo.
Gape o be a ngwala diphiri tšeо a
bego a sa nyake gore di bonwe ke

motho. O be a tseba gore o swanetše go nyaka lefelo le lebotse go fihla pukutšatši ya gagwe. O ile a lebelela ka phapošingborobalelo ya gagwe, a se tsebe gore na, a ka e fihla kae moo e bego e ka se bonwe ke motho.

Bofelong o tšere sephetho sa go e fihla ka tlase ga bolao bja gagwe. Mathapama a mangwe, ge Boati le mogwera wa gagwe ba boile sekolong, Boati o hweditše pukutšatši ya gagwe e le mo fase lebatong e butšwe.

"Bona, Anna! Go na le motho yo a bego a bala pukutšatši ya ka!" a goelela.

Anna a mo eletša a re: "O se ke wa tshwenyega. E no hwetša lefelo le lekaone la go e boloka ka moso."

Ba ile ba lekola pukutšatši. "Lebelela dikgatišomenwana tše tša ditšhila," a realo Anna. "Se ke taetši ye botse."

"Ke a ikana ruri, gore ke kgaetšedi ya ka, Mogoroši," Boati a re: "Mogoroši o no dula a na le menwana ya ditšhila."

Eupša o ile a gopolā gore kgaetšedi ya gagwe e no ba le mengwaga ye 5, ka fao o be a sa kgone go bala.

Gona fao a hwetša moriri wo mošweu gare ga matlakala a pukutšatši. "Se ke taetši ye bohlokwa" a realo. "Motho wa moriri wo mošweu o swanetše go ba

a badile pukutšatši ya ka. Batho ka moka ka mo gešo ba na le meriri ye meso. Bjale e ka ba mang? Ke tseba mang yo a nago le moriri wo mošweu?" a botšiša ka go gonona a lebeletše moriri wo mošweu wa Anna.

Basetswana ba ile ba tšea sephetho sa go thea. Boati o ile a bea pukutšatši ya gagwe ka tlase ga bolao. O ile a tšhelatšhela folouru kgauswi le bolao bja gagwe.

Ge motho a ka tla kgauswi le pukutšatši o tla hwetša dikgatišo tša maoto mo folourung. Basetsana ba ile ba tšwa ka phapošing, ba iphihla khoneng ba leta!

Mo go bego go sa letelwa ba kwa
mašata a go ngwapangwapa a etšwa ka
phapošingborobalo. Ba kitima ba boela
phapošing ya Boati. Na ba bone eng?
Lebato le be le tletše dikgatišo tše ntši
tša borofa. Gona moo, mosenyi šo! Šele,
mpša ya Boati, ya meriri ye mešweu,
e bapala ka pukutšatši ya gagwe!
Basetswana ba se kgolwe mahlo a bona.
Ke gore Kolo ke yena mmadi wa
pukutšatši! "Nako ye e latelago," a
realo Anna, a sepediša menwana ya
gagwe meriring ye mešweu ya Kolo,
"O tla swanelwa ke go hwetša lefelo le
lekaone la go fihla pukutšatši ya gago.

E amantšwe go tšwa go tlhahlobo ya ANA ya 2012

2

Pukutšatši ya ngwana wa go ngongorega

Pele ke thoma ...

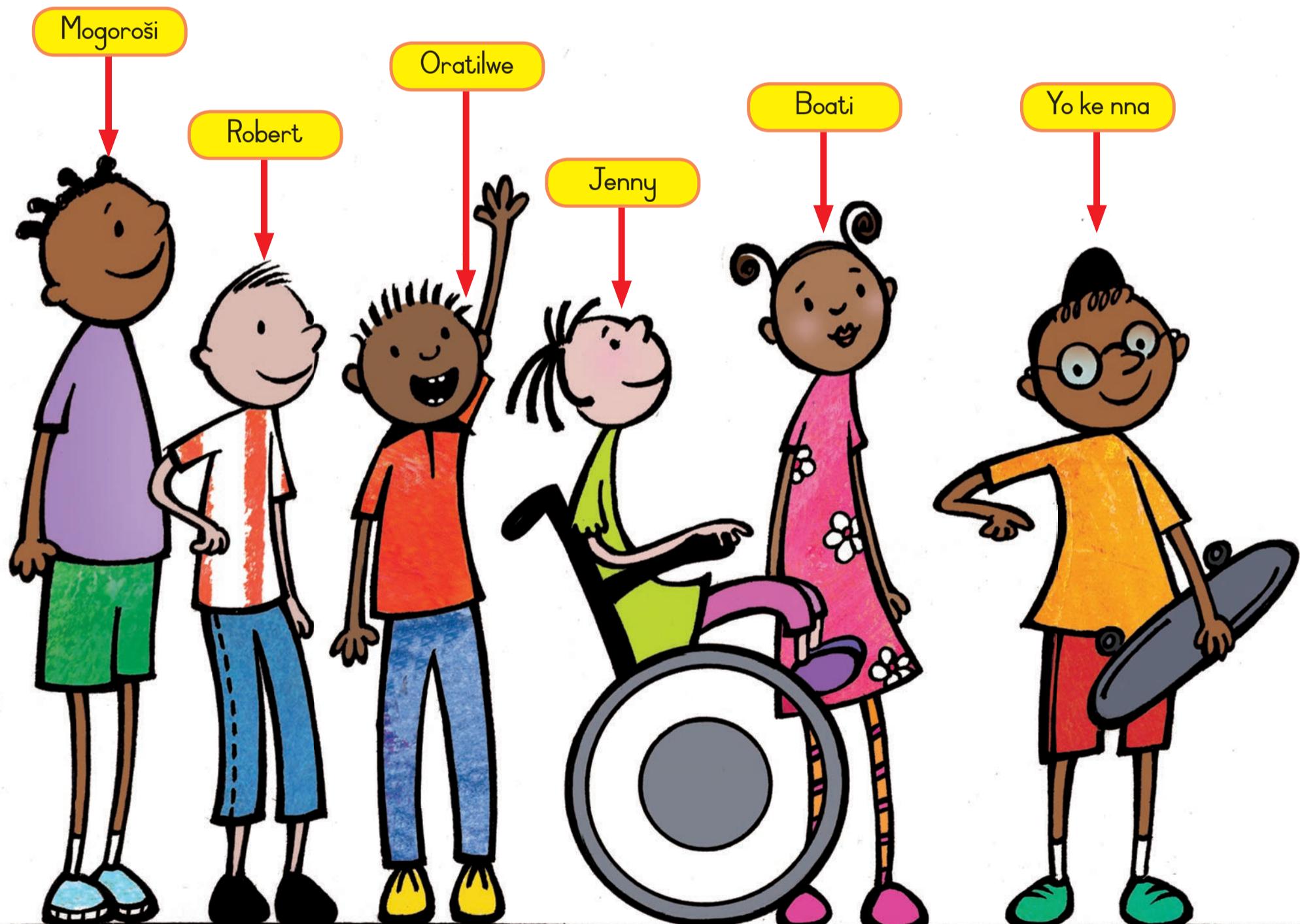
Leina la ka ke Tumišo Letsoalo, eupša bagwera ba ka ba mpitša Ngwana wa mahlajana wa go rata go Ngongorega. Bjale ka "Wimpy Kid", yo a tumilego, le nna ke šomiša pukutšatši. Ke tloga ke ipshina ka go ngwala ka pukungtšatši ya ka, gomme ke leka go ngwala seripana se sekopana tšatši ka tšatši le gore ke kgona bjang ka a mangwe a mathata ao ke nago le ona.

Ke nna mang? Ke nna mošemane wa mengwaga ye 9 wa go rata lethabo. Ke dula lekeišeneng la Mamelodi le mma le tate. Ke na le sesi wa ka yo mogolo, Maphoko, yoo a nago le mengwaga ye 12, yoo a bilego a rata go laola ka kgatelelo, gape le ngwanešo wa mošemane yo a nago le mengwaga ye meraro, wa go seleka.

Ke nna yo mobjang? Ke yo mokopana go feta bagwera ba ka ka moka, gape ke rwala dipeketsana. Ka nako ye nngwe e ba mathata ka gore bana ba nagana gore ke na le mahlajana a bohwirihwiri, gomme ba nthumole, eupša ge ba šetše ba ntseba, ba ile ba thoma go nthata.

Ka nako ye nngwe ba a ntshega, gomme ba nađana gore ke a makatša. Ge o bala pukutšatši ya ka, o tla kđona go kwešiša gore ke ra eng.

Le ge ke dula lekeišeneng, ke tsena sekolo ka toropong. Ke na le bagwera ba bantši, ba dibopego tša mehuta ka moka, le bogolo le mebala ya go fapania. Ka moka re tlošana bodutu ka lethabo. Bagwera ba ka ba bagolo ke Mogoroši, Robert, Jenny le Oratilwe, gomme ge go se na motho yo a bonago, ke rata Boati.

Kgwedi: Diphalane Mošupologo

Lehono ke letšatši la go ya sekolong ka morago ga makhutšo a go hlakana le dilo tše ntši tšeо re bego re di dira. (Ke ile ka ya maikhutšong, ka namela pere, pere ya nkwiša, ke be ke sa gopole selo ka ga sekolo.

Sekolong go be go le bose ka gobane nna le bagwera ba ka Mogoroši, Robert le Oratilwe, re be re boetše sekolong.

Mathata a ka a ile a thoma ge sekolo se tšwile. Re ile ra ithuta go bapala kgwele ya maoto. Morena Jones, morutantšhi wa rena o mpoditše gore ke lebelele mo dikoteng tšeо go nwešiwago gomme ke rage kgwele.

Ke bone Boati a ntebeletše a le mothalong wa ka mathoko. Ga ke tsebe gore go be go diragala eng ka nna. Ke ile ka phethoga, gore hlogo ya ka e kgwathe direthe; gona moo ka leka go mo kgahliša ka go sepela ka diatla tša ka. Gona fao ka raga ka maatla. Kgwele e ile ya betha bjalo ka tladi, gomme ka wa

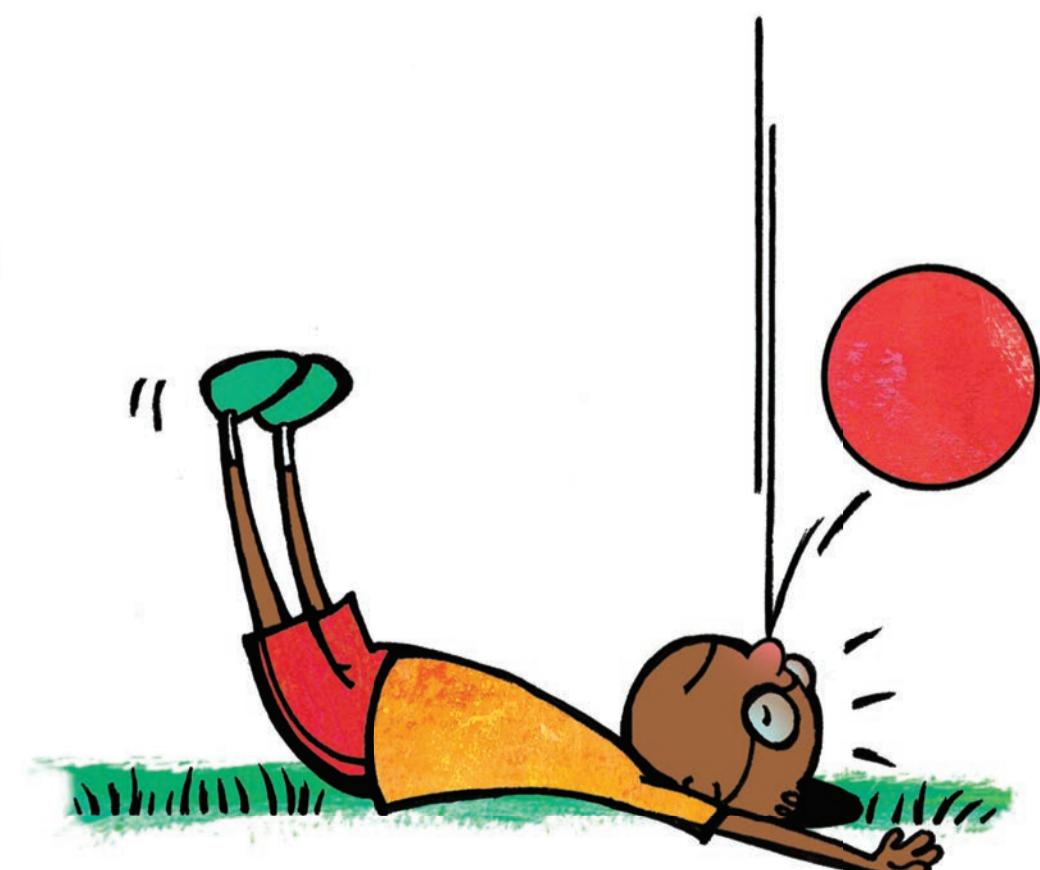

po! ka mokokotlo. Kgwele e ile ya fofela godimo
thwii! ka morago ya theogela fase, ya wela
godimo ga sefahlego sa ka, nko ya ka ya šala e

tletše madi. Ke ile ka
ikwa ke le setlaela ruri.

Ke ngongorega, ke sa
šuthe.

Labohlano

Lehono ke letšatši le lengwe la go ba le dikotsi. Mma ka mehla o fela a re botša gore re se ke ra thutha ka nokeng. Eupša lehono go be go fiša kudu, ka lebaka leo, nna le Robert ra tšea sephetho sa go yo thutha ka nokeng. Re hlobotše gomme ra tlogela diaparo tša rena godimo ga maswika. Re ile ra tabogela ka nokeng ra thutha. Nako e ile ya feta ka pela ge re dutše re bapala. Re ile ra ipshina kudu.

Ka morago ga nakwana, ge letšatši le dikela, re tšwile ka meetseng, ra nyaka diaparo tša rena. Re paletšwe ke go di hwetša. Re di nyakile gohle. Mmal! Mo re sego ra gopola, ra bona dipudi di eja diaparo tša rena. Ke bone pudi e tšhaba ka borokgwana bja ka bja šothi. Re ikhupeditše, gabotse ka moo re bego re kgona, gomme ra tšabešetša gae. Mma o be a befetšwel! Ga se ka dumelwa go ya ka ntle go yo bapala, beke ka moka. Ke ile ka ikwa ke le setlaela, ke dutše ke ngongorega ka gore dipudi di jele diaparo tša rena.

Mošupologo

Mantšiboa a lehono ke ile ka ikwa ke se bose ke ngongorega gape. E be e le letšatši la khonsata ya sekolo sa rena. Ke be ke swanetše go raloka karolo yeo e bego e lebane phiri mo kanegelong ya "Diputšanyane tše Šupā". Ge ke be ke eya sefaleng, moo ke bego ke se ka letela, ka re phitshtshi! ka palelwa ke go bolela. Le ge ke ile ka ithuta methalo ye ke bego ke swanetše go e bolela dibeke tše tharo tša go feta, ke paletšwe ke go gopola lentšu, le ge e le le tee. Ke ile ka tšhošwa ke go lebelela le go lebelelwa ke batho, le maoto a ka a ile a repha.

Ke lekile gore, "Bana, mpuleleng ke tseneng, ke nna mmagolena. Ke le tlišeditše tša go ja." Eupša lentšu la ka le ile la no tima. Ke ile ka kgamakgametša ka re, ka re: "Bb-b-bana...ke ... go ja!" Morutiši wa ka o ile a no fela a ntłhohleletša, eupša mantšu a ile a no se tšwe ka molomong wa ka. Ke ile ka kgonà go bona ba lapa la ka mo gare ga batheeletši. Ke be ke tloga ke tšhogile. Ka nako ye ke bego ke fologa sefala, mo ke sa letelago, ke ile ka thenola ngwakwana wa pudi. Aowi! Bathong! Sekatapoana baetena!

Laboraro

Lehono re bile le moleko wa Seisemanne. E be e le Moleko wa Bosetšhaba wa Ngwaga ka ngwaga (ANA) woo bana ka moka mo Afrika-Borwa ba o ngwalago. Ge ke be ke sa re ke a ſoma, legano la ka le ile la kwagala go oma. Ke be ke tšhogile. Ke ile ka tšea lepotlelo la ka la tšuse, ka tlhokomelo, ke hutša gore morutiši wa ka a ka se mpone.

Eupša o mpone. Ge a ntebelela ke ile ka thenola lebotlelo, gomme tšuse ya tšhologela bogodimong ka moka bja puku ya ka ya go ngwalela meleko, gomme ya fetela le go puku ya Robert.

Ke ile ka romelwa ofising ya hlogo ya sekolo, gomme yena o ile a founela mma. Ke ile go tsena mathateng gape. Go molaleng gore ga ke a thaba. Nnete gona, ke ikwa ke le setlaela sa go no ngongorega gape.

Kgwedi: Dibatsela Laboraro

Lehono ke ile ka yo relela godimo ga lepolanka le Oratilwe le Robert. Re ile phakeng ya mapolanka a go relela. Oratilwe le Robert ba be ba fofiša lepolanka la go relela godimo, gore le tshele meroto le merotoga. Ke lekile, eupša ka wa ka bopapetla bja nko ya ka. Ge ke dutše ke thinthla lerole, ke bone Maphoko, ngwanešo wa mosetsana wa mengwaga ye 12. O rile mma o a nnyaka.

Maphoko o tšere helmete ya ka, gomme ka nakwana ya metsotswana e se mekae o be a relela ka lepolanka godimo ga mathoko a seripagare sa tšhupu (setimela), ka lebelo la meroromelo ya dikgato tše 360. Go tla bjang gore basetsana ba kgone dilo ka moka! Ka morago a ya gae a relela ka lepolanka la ka, gomme nna ka kitima ka morago ga gagwe gore a se ke a ntšhia. Mma o ile a nkgoelela ka gore ke be ke se ka rwala helmete ya ka. Ke be ke sa kgone go mo dira gore a kwešiše gore Maphoko o be a rwele helmete ya ka. Ka nako ye nngwe batho ba bagolo ba no se kwešiše.

Lamorena

Lehono re ile ra swanelwa ke go ya ga makgolo go yo ja mmogo dijo tša letena. Go be go le bose go bona bomotswala gape, eupša se sengwe gape e ile ya ba ge ke gahlana le “ntšhutha” ya borakgadi le bommane!

“Lebelelang gore Tumišo o botse bjang!”

“Banna! Ka mokgwa wo o godilego, bjalegona o mošemane yo mogolo!”

“O šetše o le ka mphatong wa 3! Jo! Ka mokgwa wo o godilego ka gona! O mošemane yo mogolo!

Ka morago mmane Monene o mphile jeresi ye a ntogetšego yona. Ke a tseba gore o e logile ka lerato, mologo wo mongwe le wo mongwe ka lerato eupša o be a sa nagana gore ke sa na le mengwaga ye mehlano.

“Ijoo! Ke a leboga, hle mmane. Ke kgale ke ntše ke nyaka jeresi ya mmala wo mosorolwane,” ka realo Ka tlhompho. Ka nako ye nngwe batho ba bagolo ga ba kwešiše.

Kgwedi: Dibatsela Labohlano

Mantšiboa a maabane ke ile ka yo robala gabo Robert. Mola ke sa swerwe ke boroko, Robert o ile a ntšoša ka gore o kwele lešata ka khapotong. O be a nagana gore ke kgolomodumo. Re be re tšhogile, eupša bofelong re ile ra bonega ka thotšhe ka khapotong. Re ile ra goelela, re nagana gore ke kgolomodumo. Na e be e le eng? E be e no ba katse ya Robert, eupša ke ile ka palelwa ke go swarwa ke boroko morago ga moo.

Lehono ke ile ka swarwa ke boroko ka phapošingborutelo. Morutiši wa ka o rile o tlile go leletša mma mogala, ka go nagana gore mohlomongwe ke a lwala. Ke boditše morutišigadi gore ga se ka robala bošegong bja go feta. Le ge go le bjalo o ile a leletša mma mogala. Ka nako ye nngwe batho ba bagolo ba no se kwešiše.

Labobedi

Lehono ke letšatši la matswalo a morutiši wa ka. Mma o mphile nšhutha ya matšoba a mahubedu a dirouse, gore ke fe morutišigadi wa ka. "Nka se kgone go rwala matšoba ka peseng." Ka nagana. "Bašemane ba bangwe ba tlide go nagana eng ka nna?" Ke ile ka tlelwa ke kgopolo! Ke loketše matšoba ale ka mokotlaneng wa ka wa go rwala dipuku, gore a se ke a bonwa ke motho. O

"Thobela! Letšatši la matswalo la

lethabo, Mohumagadi Smith!"

Ke ntšhitše matšoba ka

mokotlaneng wa ka wa

dipuku, eupša a be a

dutšwe godimo ke dipuku,

a bile a kobegile

boseripagare sa ona.

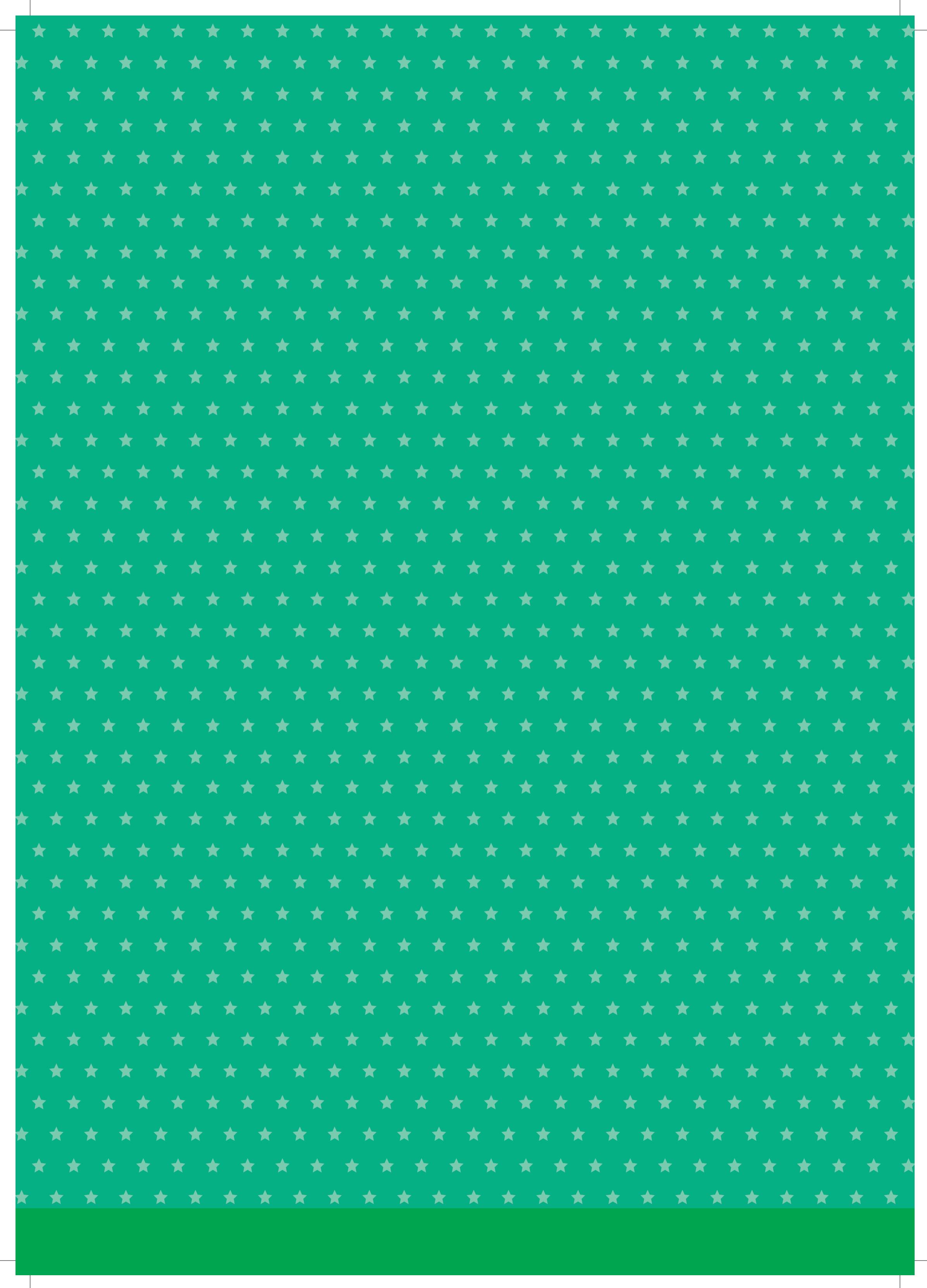
Ka morago ka moka

re ile ra opelela

morutiši wa rena

"O golegole".

O a amogelega mohlwaeleng wa Puku ye Kgolo. Puku ye, ye Kgolo e hlama karolo ya Mohlwaela wa Molalatladi, wo o aparetšago dipukutšomo, kgoboketšo, dipadišo tše di hlophilwego le diphoustara. Re hutša gore o tla hwetša dikanegelo tša go fapano tše di akareditšwego ka go Dipuku tše Kgolo tše seswai tša mphato wo, tše di nago le mohola go barutiši ba lena, le gore barutwana ba lena ba tla ipshina ka maitemogelo a go bala ka go šielana. SEPHOLEKE (CAPS) sa Kgato ya Motheo se tšweletša molaleng go Bala ka go Sielana e le ye ningwe ya dikarolwana tše bohlakwa tša maano a go bala. Go bala ka go šielana ka mehla go diragatšwa mo nakong ya matšatši a mabedi le a mane mo bekeng mo ngwana yo mongwe le yo mongwe a nago le sengwalo sa go swana le tše dingwe tša go balwa. Dipukutšomo le dipadišo tše di hlophilwego di swanetše boikemisetšo bjo.

Le ge go le bjalo, go bala ka go šielana o šomiša Puku ye Kgolo ya go ba le maletere a magolo ke mokgwa wo mobotsebotse wa go bala ka go šielana, ka gore barutwana ba kgona go bona maletere le diswantšho, gomme, o kwešiša ge o dutše o bala ka mokgwa woo o swanago le go bolela kanegelo ya balapa ka mokgwa wa setlwaedi wa setšo. Go bohlakwa gore barutwana ba dule ba dikologile Puku ye Kgolo, ka gore barutwana ka moka ba kgona go bona le go bala sengwalo. Maletere a magolo a Puku ye Kgolo a dira gore motho a balele godimo, a balela barutwana ba palo ye kgolonyana ka nako e tee mo lefelong leo go iketlwago, motho a sa tshoge selo.

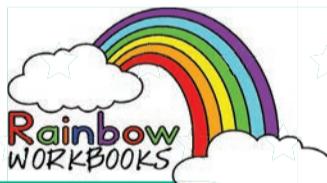
Puku ye Kgolo mo go mehlwaela ye, e tla tsebiša barutwana dikanegelo tše ntši, direto, merumokwana le ditiragatšo, gammogo le tsebo, le ditshwantšho, ka lerato.

Ke mošomo wa gago, bjalo ka morutiši, go dira gore dikanegelo di be le bophelo mo go barutwana, le go dira gore lefelo le ba lego go lona le be la go thabiša, la go ba lefelo la khuduego ya mahlahla. Ge o šomiša Dipuku tše Kgolo, go go kgontša gore o be mohlala, ka maitemogelo a go bala, ka go hlama moyo wa lethabo, go wena le barutwana ba gago. Re hutša gore puku ye e tla go thuša gore o dire ka wona mokgwa woo.

Dikgopolole tše dingwe tša go šomiša Puku ye Kgolo

ISBN 978-1-4315-3031-1

ISBN 978-1-4315-3031-1

THIS BOOK MAY NOT
BE SOLD.

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street, Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
First edition 2016

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked, the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

The Big Books in this series are available in all languages. They were developed by a team of UNISA Language and Education experts as part of their Community Engagement contribution to South Africa's education sector.

Author: V McKay

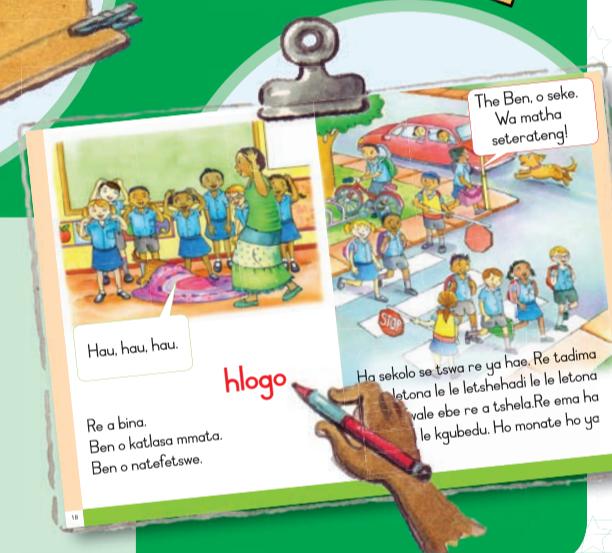
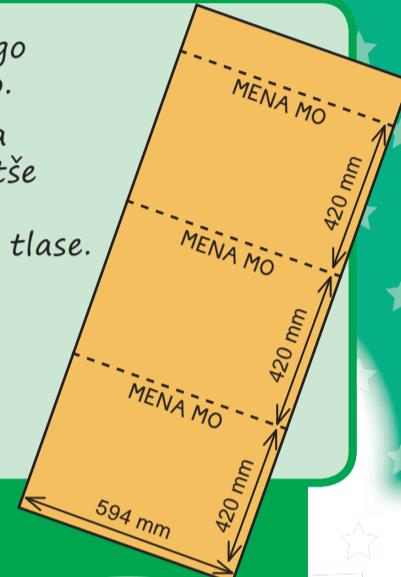
Itirele lefelo la gago la go bea Dipiku tše Kgolo

O tla swanelwa ke go ba le:

1. Khatepoto ya bophaphathi bja go lekana le bja Puku ye Kgolo ge e butšwe (594 mm) le botelele bja Puku ye Kgolo, gararo (1360 mm).
2. Theipi ya go kgomaretša
3. Dipatiši tše pedi goba diphekese go swara khatepoto maemong a yona.

Šomiša Theipi ya go mamaretša go kgomaganya diripa tša khatepoto.

Mena khatepoto go dira freimi ya sebopego sa A gomme o mamaretše botlase le bokapele bjale ka ge go laetšwa mo go tshwantšetšo mo tlase.

- Šomiša phaphathi ya plastiki ye e se nago mebal a e be sekhpetsi sa Puku ya gago ye Kgolo. E tla hola barutwana le morutiši go ngwala godimo ga plastiki.
- Ngwala godimo ga sekhpetsi ka pene yeo e dirilwego, gagolo, ka meetse, yeo e hlatswegago.
- Šomiša sepatiši sa go se ngaologe sesolo go kgomagantsha sekhpetsi sa Puku ye Kgolo, sa go bonagantsha.

